

Slovesa – systém tvarů, vývojové tendence

Slovesné vzory

Třída	Kmen přítomný – přípona	Kmen infinitivní – přípona	Podvzor	Vzor
1. třída	-e-	-0-		<i>nese, nesl, nést</i>
			alternace finály <i>k, h</i>	<i>peče, pekl, péct</i>
		-a-		<i>bere, bral, brát</i>
			alternace finály	<i>maže, mazal, mazat</i>
		-e-		<i>umře, umřel, umřít</i>
2. třída	-ne-	-0-		<i>tiskne, tiskl, tisknout</i>
		-nu-		<i>mine, minul, minout</i>
	-ne- / -me-	-a- (-nu-)		<i>začne, začal, začít</i>
3. třída	-je-	-0-		<i>kryje, kryl, krýt</i>
	-uje-	-ova-		<i>kupuje, kupoval, -t</i>
4. třída	-í-	-i-		<i>prosí, prosil, -t</i>
		-ě/e-		<i>trpí, trpěl, -t</i>
			3. os.pl. - sáze <u>jí</u>	<i>sází, sázel, -t</i>
5. třída	-á-	-a-		<i>dělá, dělal, -t</i>

Vztahy slovesných tříd a vzorů viz Čechová a kol. 2011, s. 244

Přehled typů a vzorů pravidelných sloves viz Čechová a kol. 2011, s. 245

Vývojové tendence

1. Tvary infinitivu a koncovky ind. prez.

a) Infinitiv: *-ci* (knižní) / *-ct*

Vzor *peče*: *péci* / *péct*, *moci* / *moct*

b) Koncovky 1. os. sg. /3. os. pl. ind. prez.: *-i/-u* a *-í/-ou*

Vzor *maže* (slovesa se základem na *-š, -ž, -č*): *píší* / *píšu* – *-i/-í* knižní, *-u/-ou* na přechodu k neutrálnosti

Vzory 3. třídy (*kryje, kupuje*): *píjí* / *píju*, *děkují* / *děkuju* – *-i/-í* neutrální, *-u/-ou* hovorová

2. Přechody mezi vzory v rámci slovesné třídy

a) 2. slovesná třída

Vzor *tiskne*: vyrovnávání s typem *mine* (vznik novotvarů s příponou *-nu-*)

- přičestí minulé (*zatkl* / *zatknul*)

- přičestí trpné (*zatčen* / *zatknut*): tvary přičestí trpného jsou často významově rozlišeny

Např. *lidé byli zatčeni* (= *zajati*) X *tyč byla zatknuta* (= *zatlučena*) *do země*

cíl je vytčen (= *stanoven*) X *chyba byla vytknuta* (= *pokárána*)

kniha byla vytištěna X *ruka byla stisknuta*

vyvržena ze společnosti (= *vyhozena*) X *obsah žaludku byl vyvrhnut* (= *vyzvracen*)

- někdy se *-nu-* vkládá kvůli výslovnosti (v sg. m.): *ztvrdl/ztvrdnul* X *ztvrdla, zhltl/zhltnul* X *zhltnuli, dotkl/dotknul* X *dotklo*

- tvary s *-nu-* jsou hodnoceny jako stylově nižší, u sloves citoslovečného původu jsou rovnocenné (*dupl* / *dupnul*)

Vzor *začne*: vyrovnávání s typem *mine* (vznik novotvarů s příponou *-nu-*)

- přičestí činné, trpné: *napnout – napjal / napnul, napjat / napnut*

- sloveso *jmout*: pouze *jal, jat*, ale u předponových odvozenin dublety (*najat / najmut*) – ve spisovných projevech převažují tvary bez *-mu-*

- substantiva slovesná (od sloves typu *tiskne, začne*): silná tendence tvořit substantiva pomocí přípony *-nu-*, zvláště tam, kde se běžně netvoří přičestí trpné (*sednutí, stárnutí*)

- dublety u sloves, která mají dublety v přičestí trpném: *napnutí / napětí, sepnutí / sepjetí* (často významový rozdíl: *napnuté lano X napjatá situace, napnutí svalu X politické napětí*)

b) 4. slovesná třída

Vzor *trpí – sází*

- značné kolísání: dublety v 3. os. pl. ind. prez., ale imperativ obv. pouze podle vzoru *sázet*

- zpravidla přechod *sázet* → *trpět*: *rozumějí / rozumí, odcházejí / odchází*, ale imp. *rozuměj, odcházej*

- opačný přechod *trpět* → *sázet*: jen u sloves *náležet, záležet, příslušet, souviset, záviset* a několika dalších

3. Přechody mezi slovesnými třídami (přechody k produktivnímu vzoru 5. třídy – dělat)

Vzor *maže* (zejména slovesa se základem na *-s, -z*): *češi/češu – česám, koušu – kousám*

Vzor *bere* (slovesa se základem na retnou souhlásku – *b, p, m, v*): *dříme / dřímá, hýbe/hýbal, koupe se/koupá* – imperativ pouze podle 5. třídy (*hýbej se, koupej se*)

- dublety jsou významově i stylově rovnocenné

K přechodu mezi 1. a 5. třídou u jednotlivých sloves dochází v různé míře – příklady sloves (včetně jejich předponových podob)

a) Všechny přítomné tvary podle vzoru *mazat*

mazat, kázat, vázat, tázat se, lhát

b) Tvary ind. prez. podle vzoru *mazat (brát)*, v imperativu dubleta *mazat (brát)/dělat*

plakat

plavat, lámat, hrabat

c) Tvary ind. prez. podle vzoru *mazat (brát)*, imperativ podle vzoru *dělat*

stonat, skákat

chápat

d) Dublety *mazat (brát) / dělat* v indikativu přítomném i v imperativu

česat, řezat, hryzat, orat

klepat, sypat, šlapat, škrábat

e) Dublety v ind. prez., imperativ podle vzoru *dělat*

kousat, klouzat, vrzat

koupat, loupat, štípat, zobat